

Něco málo o hvězdách II

Jakub Rozehnal, Petr Kulháněk

Zárodečné mlhoviny

Typická pramlhovina

$d \sim 20\text{--}30 \text{ ly}$

$M \sim 100\text{--}1000 M_{\text{Slunce}}$

$n \sim 10^5\text{--}10^9 \text{ m}^{-3}$

$T \sim 100 \text{ K}$

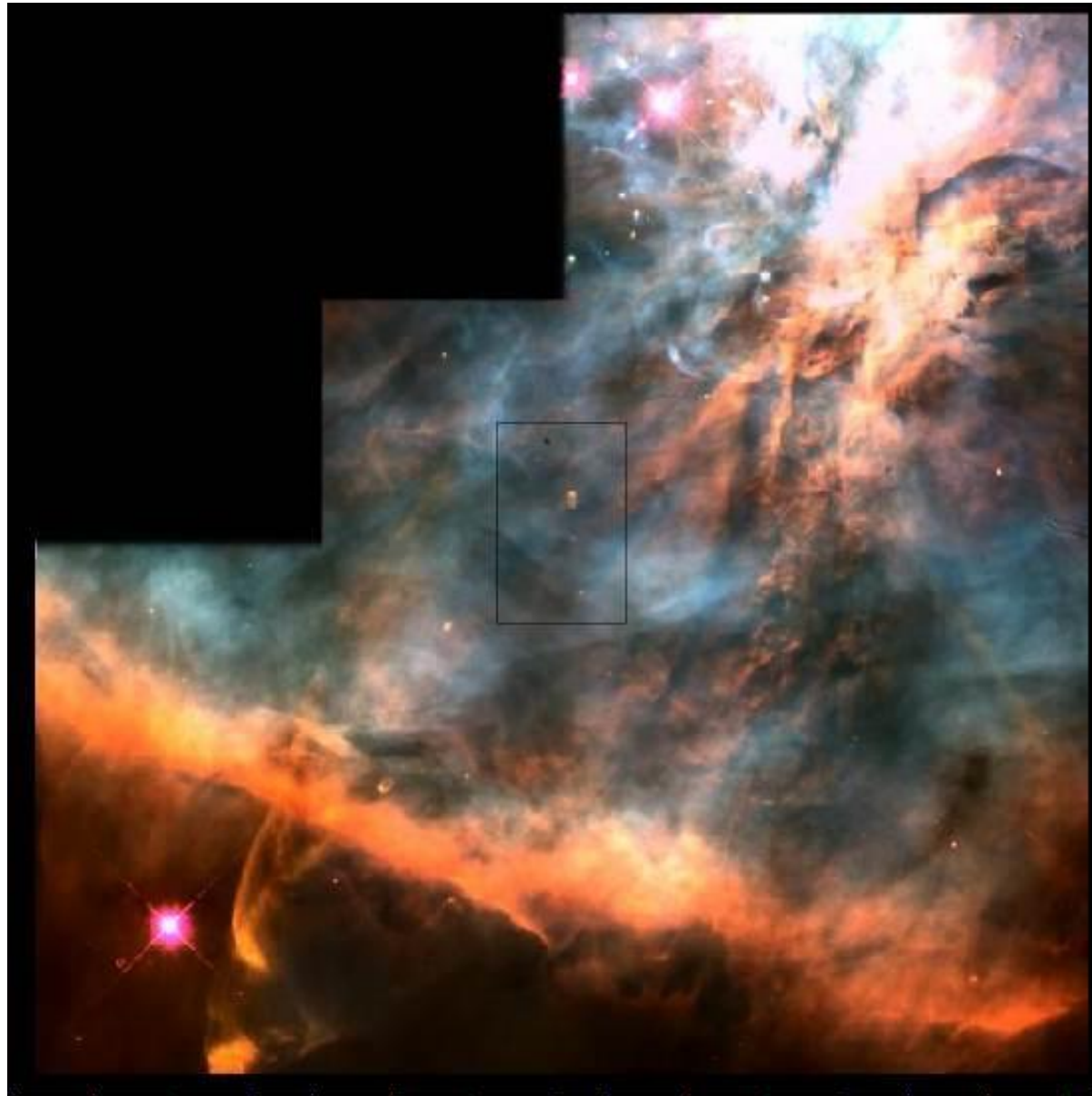
HII + prach

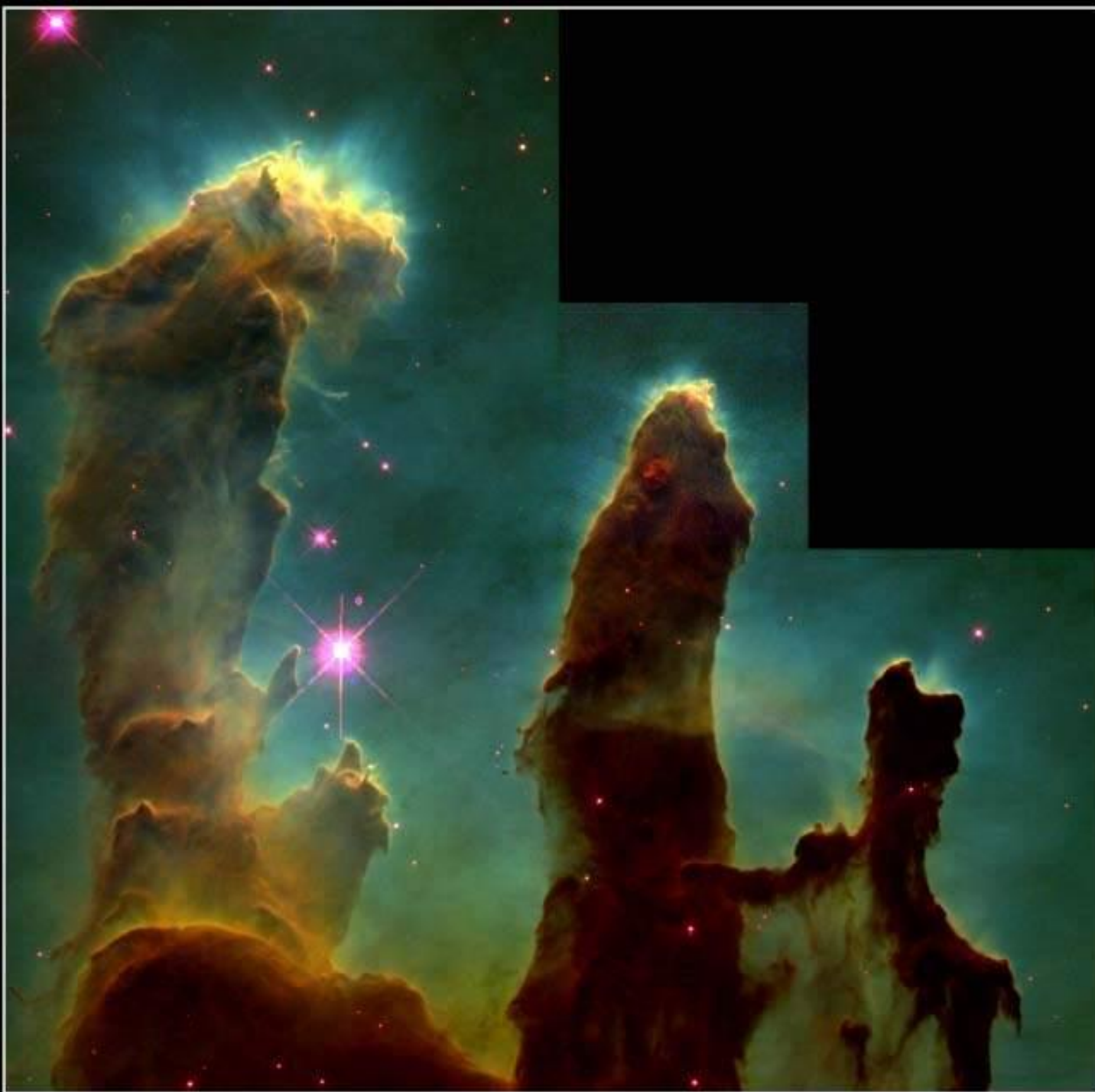
mlhovina $\rightarrow$

globule $\rightarrow$

protohvězda $\rightarrow$

hvězda hl. posloupnosti

M16
Orlí
mlhovina

Rosetta

molekulární mračno

Jednorožec

5 000 ly

Herschel/PACS/SPIRE

70/160/250 μm

12. 4. 2010

Vela C

molekulární mračno

Plachty

2 300 ly

Herschel/PACS/SPIRE

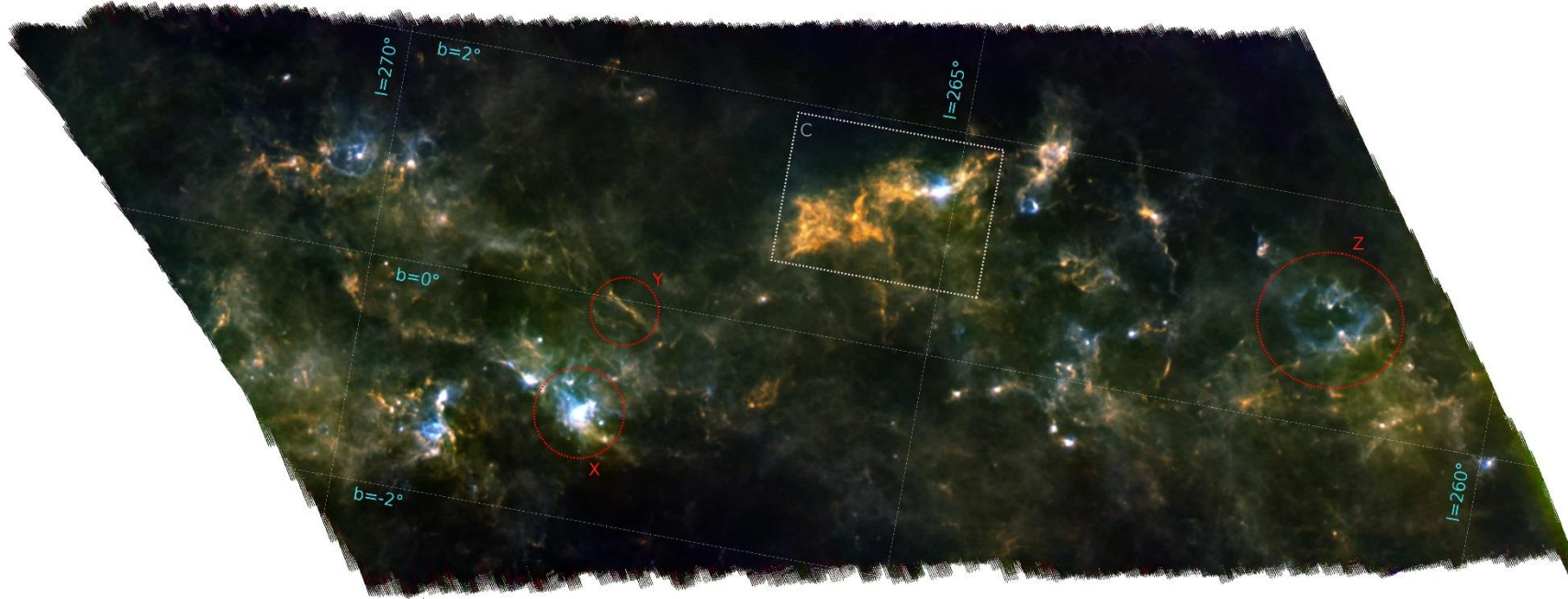
70/160/250 μm

18. 10. 2010

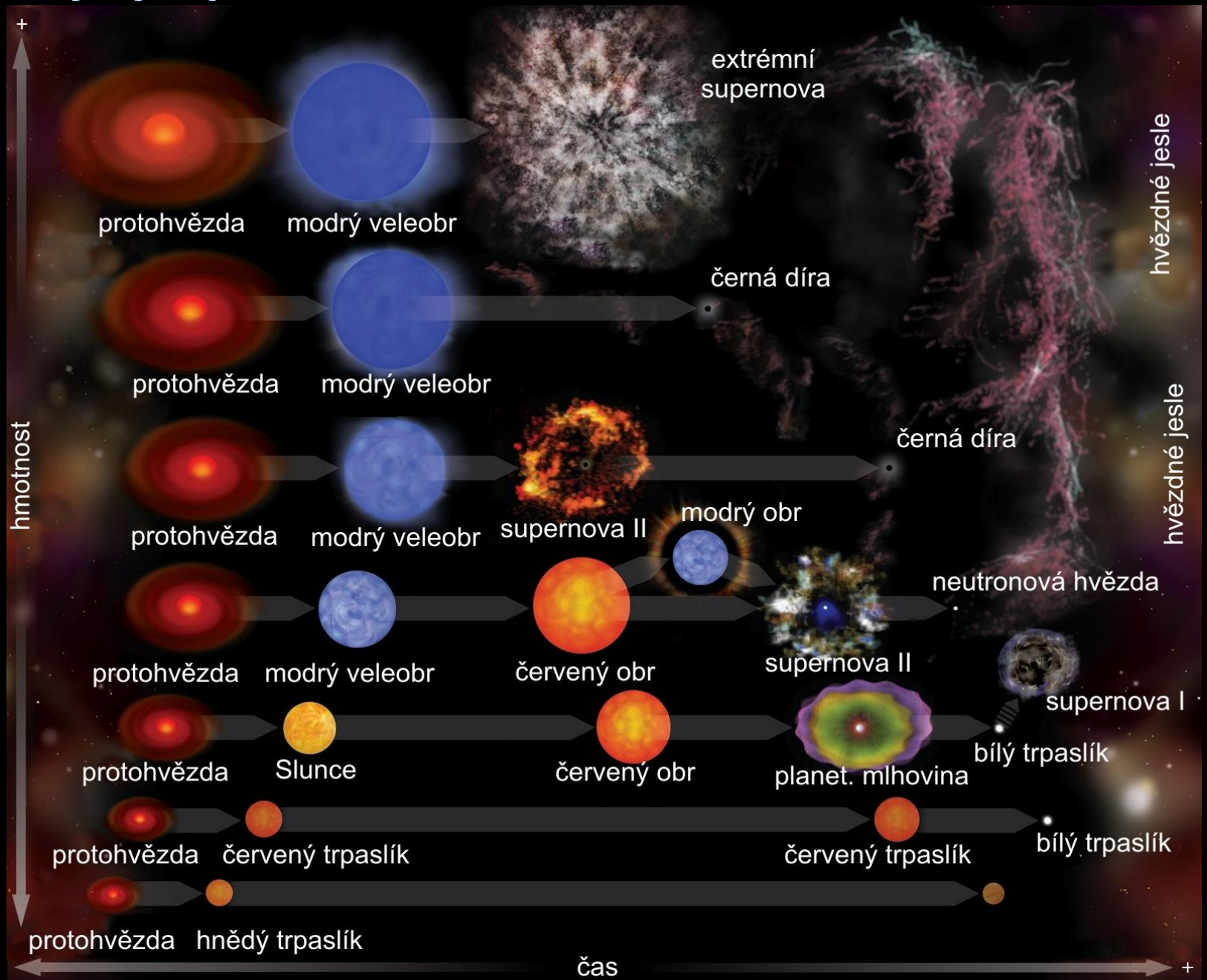
analýza 2011/2012

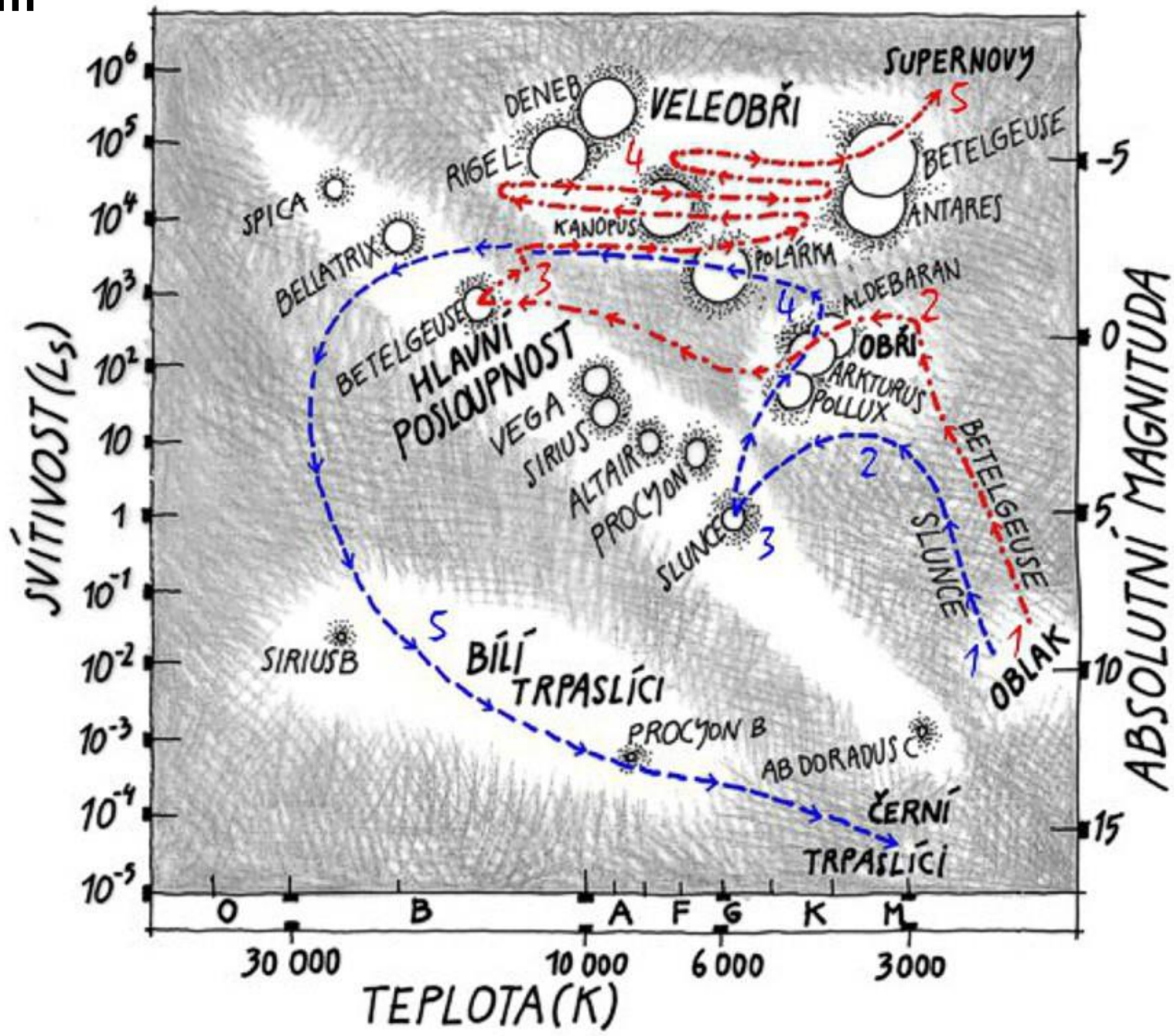
Vela C

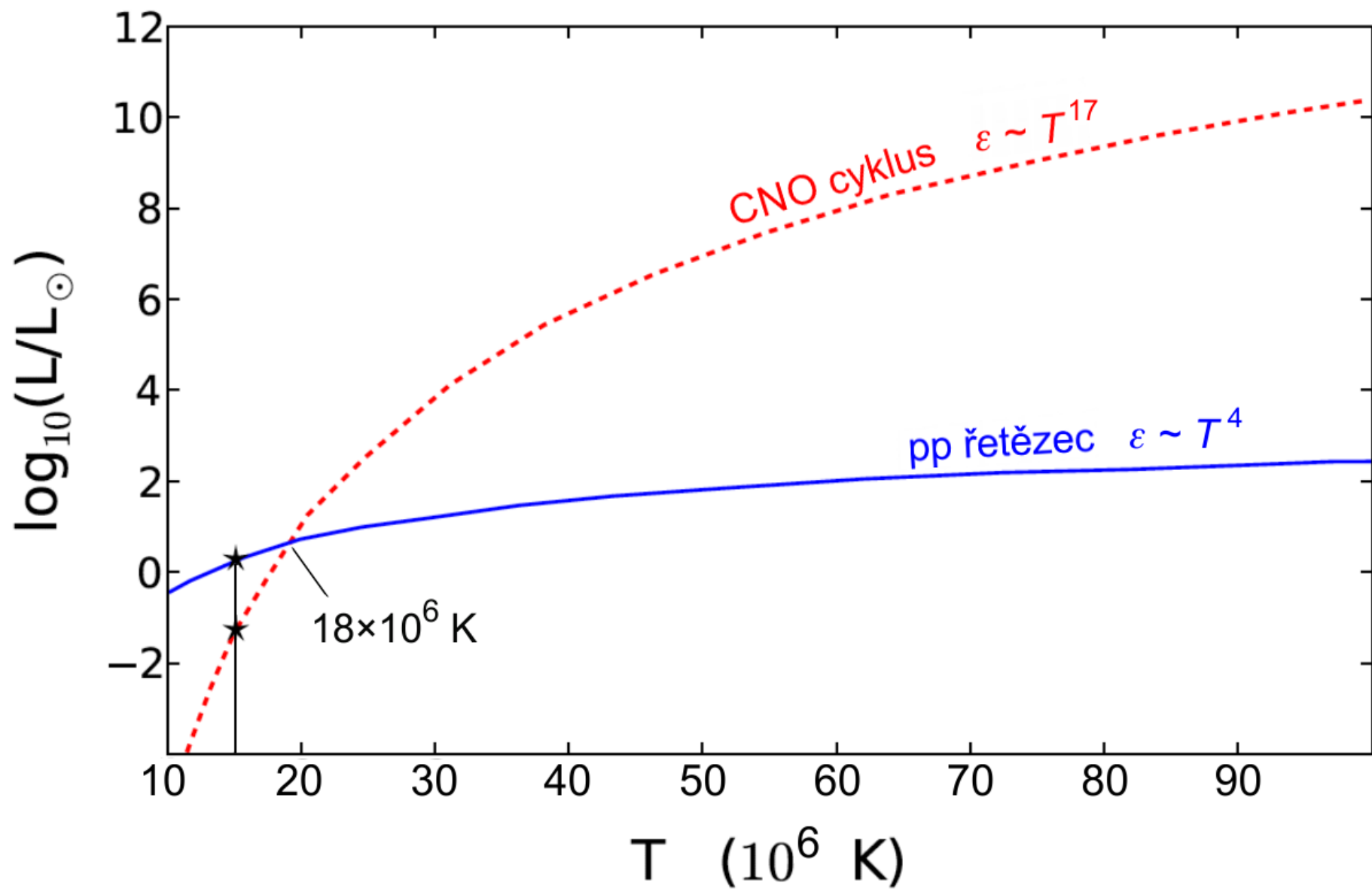
Hvězdný vývoj

HR diagram

PP řetězec a CNO cyklus

Konvekce

❑ vysoký teplotní gradient → fluktuační rozvoj *konvekce*

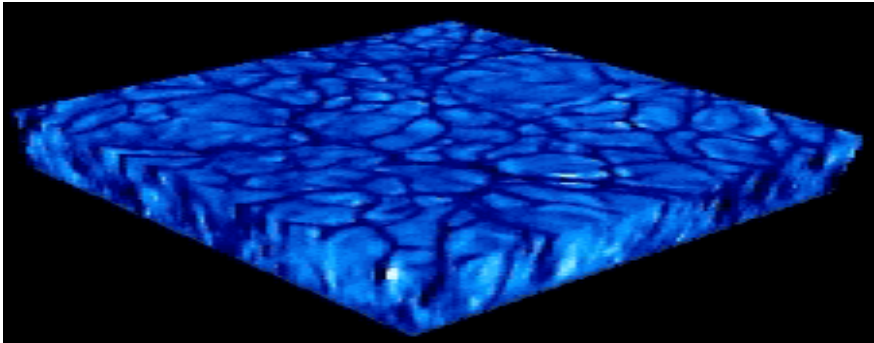
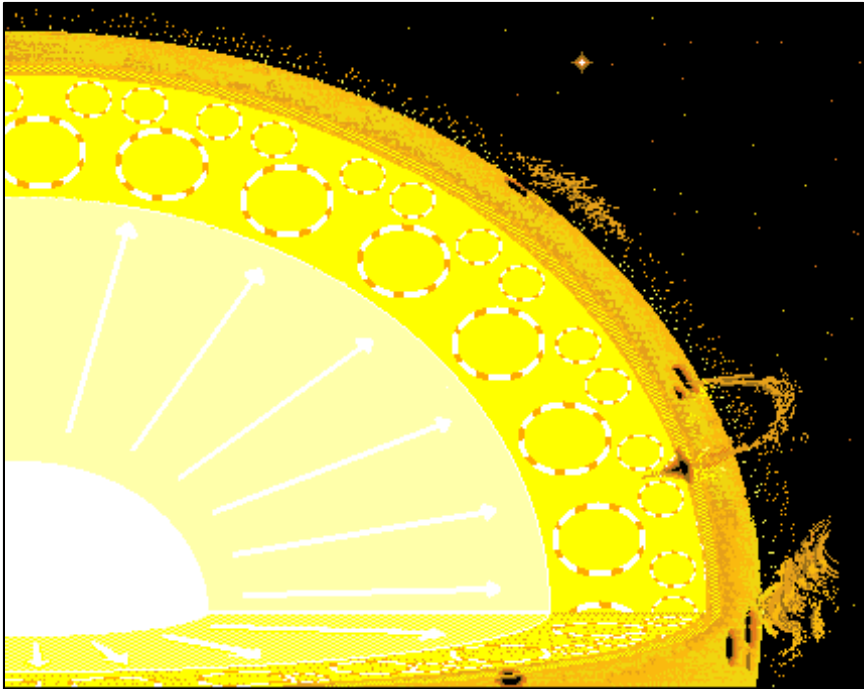
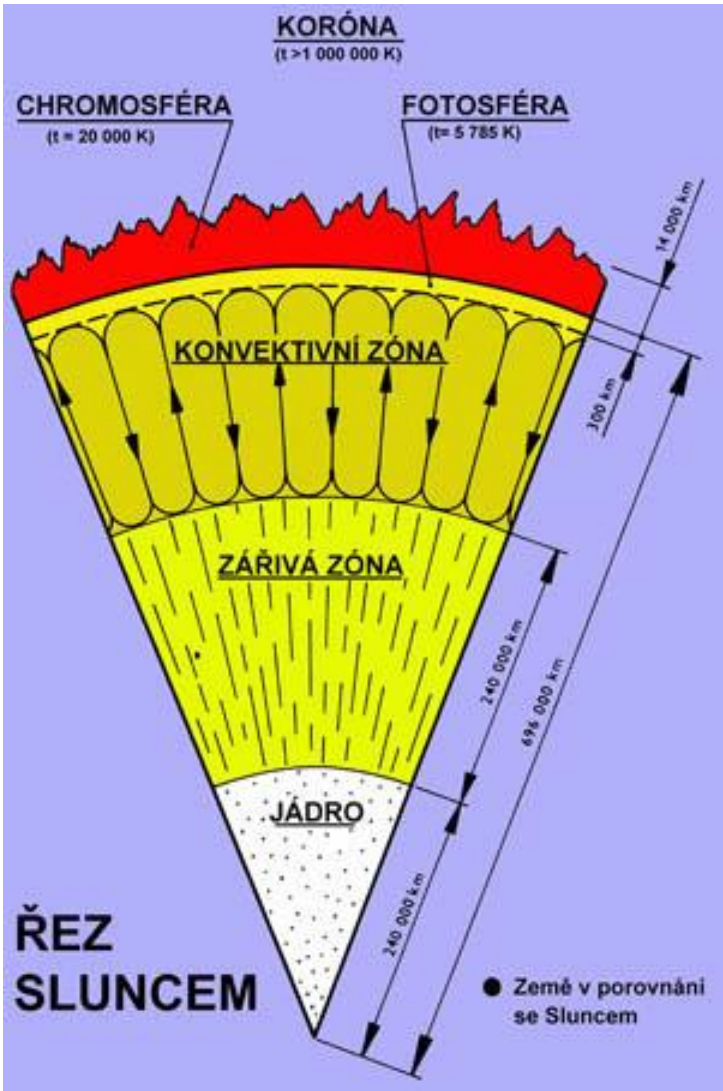
- je-li hustota vystupujícího objemu vyšší než hustota okolí, převládne gravitace a bublina se vrátí do své původní polohy. Taková část hvězdy je vůči *konvekci stabilní*
- je-li hustota materiálu v bublině nižší, bude objem nadále tlačěn směrem k povrchu.

❑ Schwarzschildova podmínka konvekce: $\frac{d(\ln P)}{d(\ln T)} > \frac{\gamma}{\gamma - 1}$

❑ důsledky konvekce:

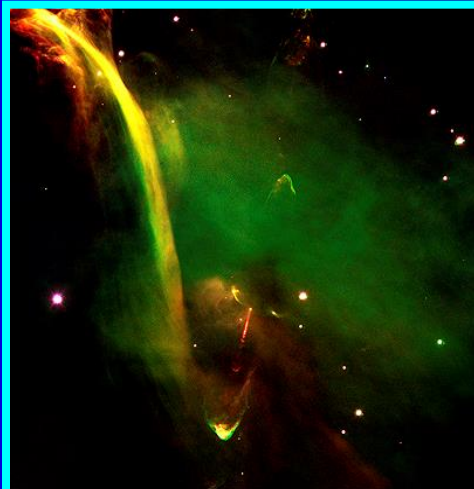
- konvektivní jádro = přísun čerstvého jaderného paliva
- konvekce ve vnějších vrstvách = generování magnetických polí

Nitro Slunce

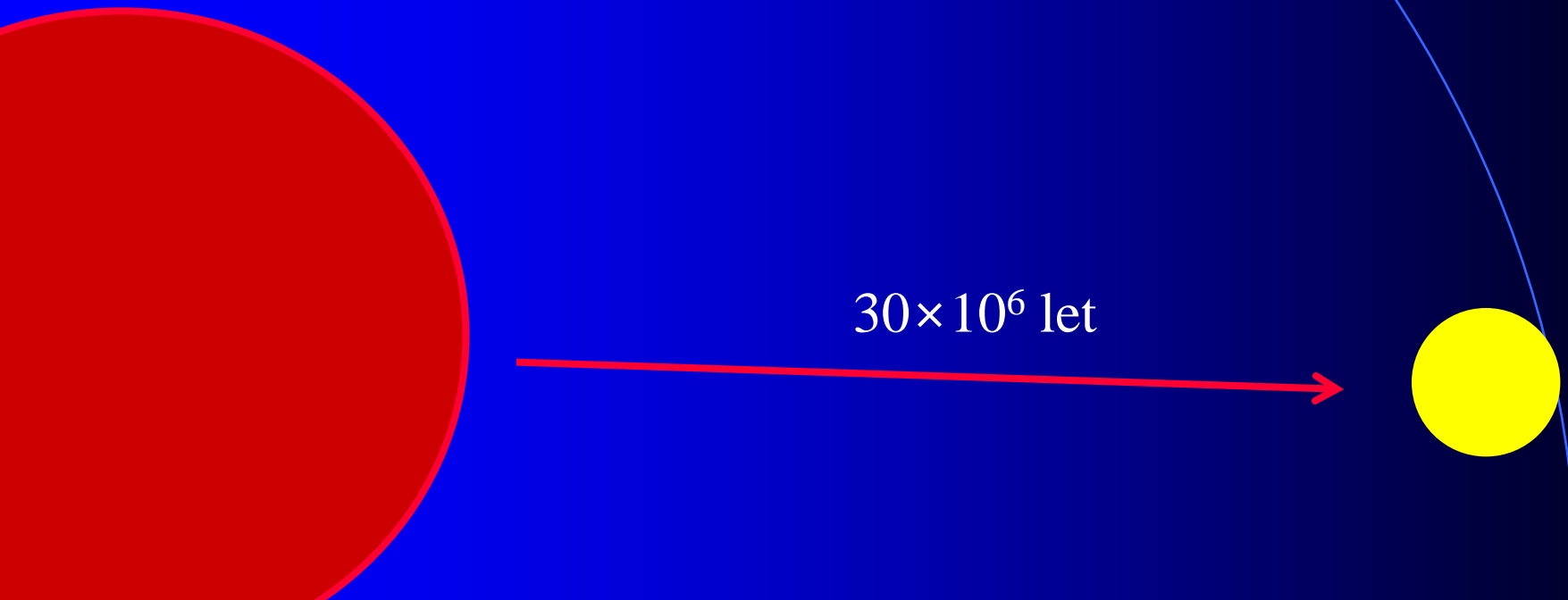
Vznik a raný vývoj Slunce

- ❑ zhroucení části mlhoviny před 4,55 mld let
  - radiometrické datování meteoritů
- ❑ bezprostřední popud – výbuch blízké supernovy
- ❑ na počátku se budoucí hvězda hroutí volným pádem
  - rozdílné doby pádu v centru a na periferii → centrální zahušťování
- ❑ průměr 5 au – *protohvězda*
  - roste gradient tlaku → hydrostatická rovnováha

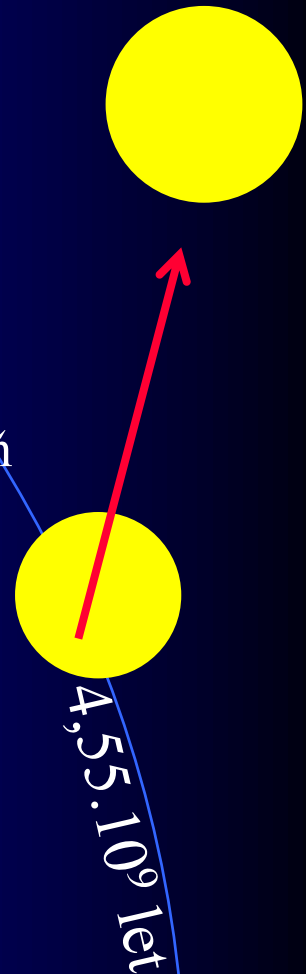
Vývoj před vstupem na HP

- ❑ pokles R pod 90 % současného $R_s \rightarrow T > 10 \times 10^6 \text{ K}$
  - zapálení termojaderných reakcí
- ❑ délka vývoje před usednutím na HP asi $30 \times 10^6 \text{ let}$
- ❑ vznik sluneční soustavy (pokles momentu hybnosti)
- ❑ na HP Slunce usedá jako kvazistabilní hvězda typu T Tauri

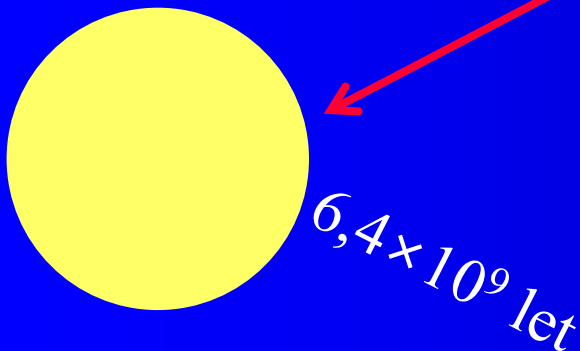
Od 0 do dneška

- ❑ Slunce na HP stráví cca 11×10^9 let
- ❑ Hodnoty pro nulové stáří:
  - $T_{\text{ef}} = 5\,586 \text{ K}$ (−3 %)
  - R 90 %
  - L 70 %
- ❑ Silná aktivita, díky poklesu rotace klesla na dnešní nízkou úroveň
- ❑ Vývoj:
  - centrální teplota vzrostla z 10 na 15,7 milionů K
  - centrální hustota vzrostla z 80×10^3 na $160 \times 10^3 \text{ kg m}^{-3}$
  - výkon vzrostl o 41 %
  - poloměr vzrostl z $0,9 R_{\text{S}}$ na dnešní $1 R_{\text{S}}$

Ode dneška k vyhoření vodíku v jádru

- ❑ zářivý výkon roste tempem 1 % / 100 milionů let
- ❑ na Zemi poroste teplota o 0,6 K / 100 milionů let
  - za 1,1 mld let se začnou rychle odpařovat oceány
  - za 3,5 mld let nebude tekutá voda existovat → zánik života
- ❑ za 4,8 mld let dojde k vyčerpání vodíku v centru
- ❑ za 6,4 mld let Slunce definitivně opustí HP
- ❑ v centru bude heliové jádérko o hmotnosti $0,03 M_{\odot}$
- ❑ poloměr se oproti dnešnímu nafoukne na $1,58 R_{\odot}$

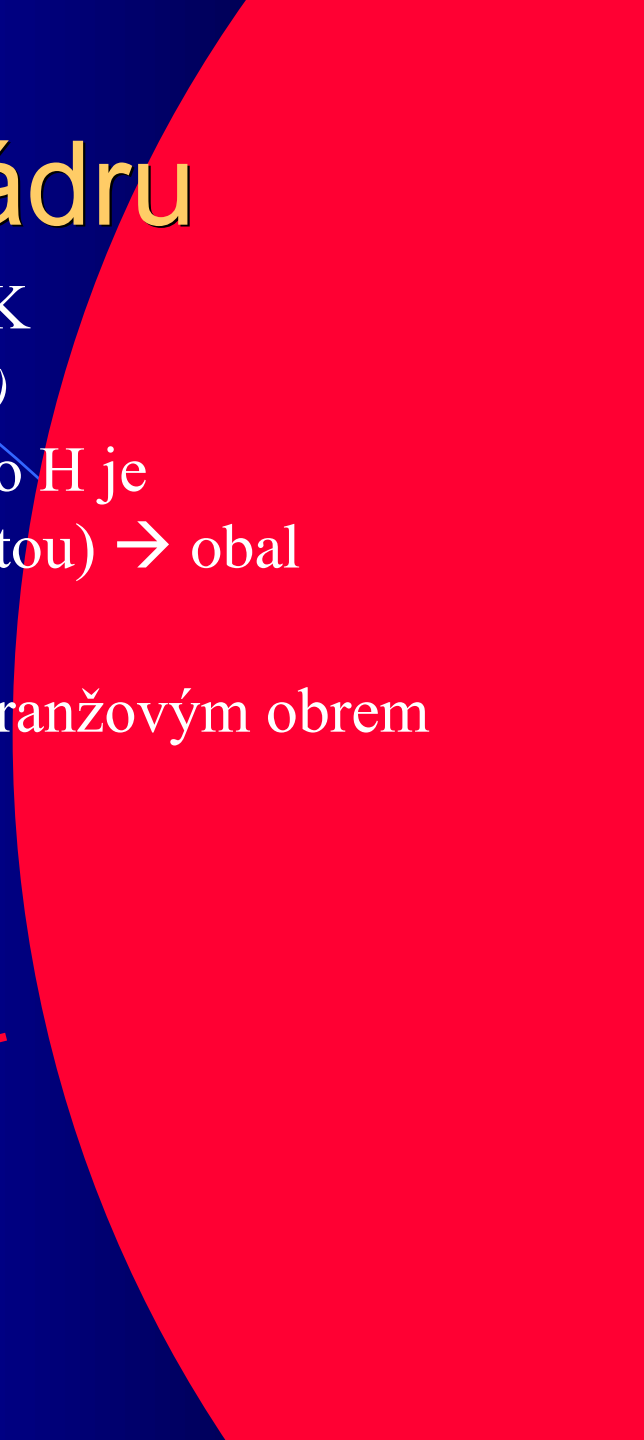
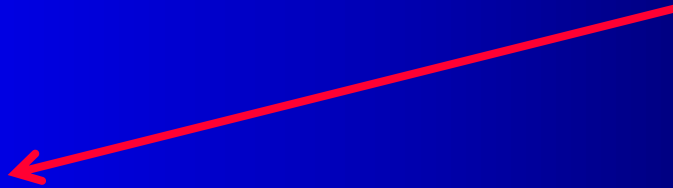
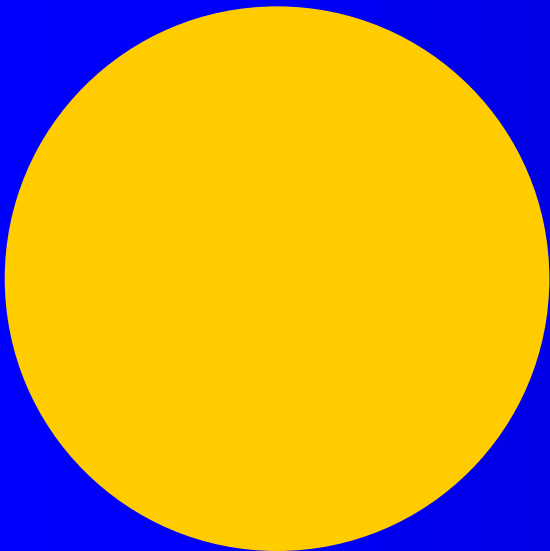
Slunce červeným obrem

- ❑ hoření vodíku ve slupce kolem heliového jádra
- ❑ smrštění jádra → zvýšení hustoty a teploty
  - v okolí vyhořelého He jádra se znovu mohutně rozhoří vodíkové reakce
  - rychlá expanze obalu hvězdy
  - $L = 2\,350\,L_{\odot}$, $R = 165\,R_{\odot}$ (0,77 au), $T = 3\,100\,K$
- ❑ Slunce se stává červeným obrem sp. třídy M
- ❑ nárůst hmotnosti He jádra na $0,13\,M_{\odot}$ → elektronová degenerace
- ❑ mohutná konvekce → silný hvězdný vítr
- ❑ za 600 milionů let ztráta 28 % počáteční hmotnosti
- ❑ Merkur vezme za své
- ❑ Venuši zachrání úbytek hmotnosti Slunce, odstěhuje se na 1,0 au
- ❑ Země se odstěhuje na 1,38 au, max. teplota povrchu $2100\,^{\circ}C$

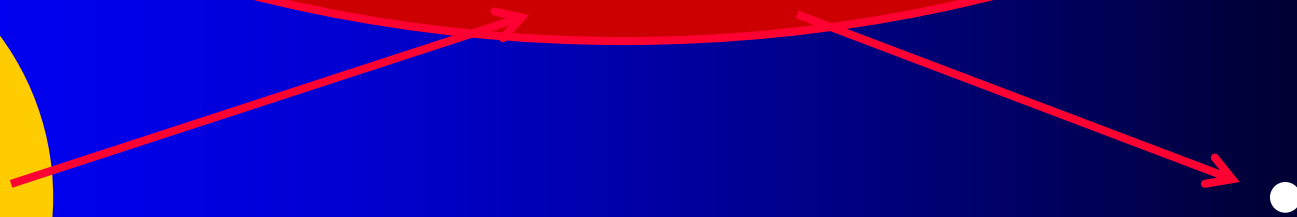
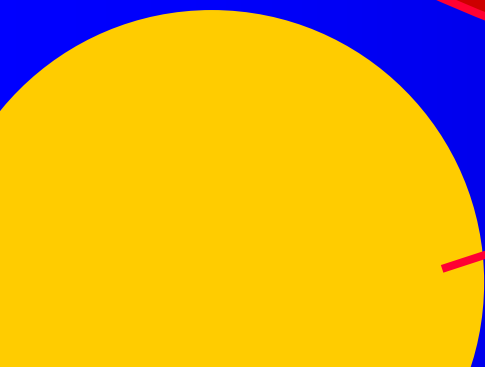
Zapálení He v jádru

- ❑ nárůst teploty v He jádru na 100 milionů K
  - zažehnutí Salpeterovy reakce (*heliový záblesk*)
- ❑ paradoxně snížení výkonu (vrstva hořícího H je odtransportována do oblastí s menší teplotou) → obal hvězdy se rychle smrští a zahřeje
- ❑ na dobu 100 milionů let se Slunce stane oranžovým obrem
  - $T = 4\,700\text{ K}$, $R = 5\,R_{\odot}$

Zapálení He ve slupce

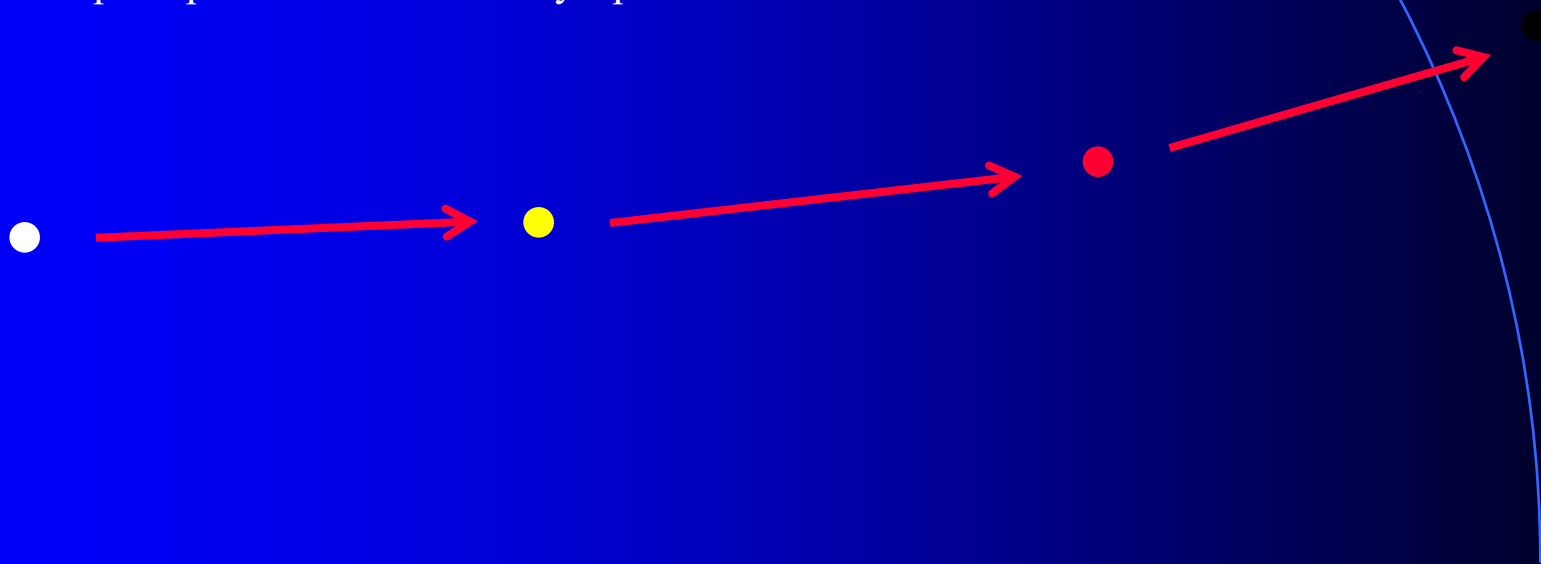
- ❑ na povrchu vyhořelého CO jádra se zapaluje He
  - hlavním zdrojem energie zůstává hoření vodíku „ve vyšším patře“
  - obal se znovu rozpíná
- ❑ etapa trvá pouhých 20 milionů let, v závěru bude Slunce
  - 180× větší než v současnosti
  - zářit bude 3000× více
- ❑ konvekce zasáhne do oblasti jaderného hoření, zbaví ji paliva
  - odhození planetární mlhoviny obnažuje zbytek:
  - degenerované C-O jádro o hmotnosti $0,54 M_{\odot}$
- ❑ planetární mlhovina se během několika desítek tisíc let zcela rozptýlí
- ❑ Země bude obíhat ve vzdálenosti 1,8 au, jeden oběh za 3,3 roku

Slunce bílým a černým trpaslíkem

□ Slunce jako degenerovaný uhlíko-kyslíkový *bílý trpaslík*

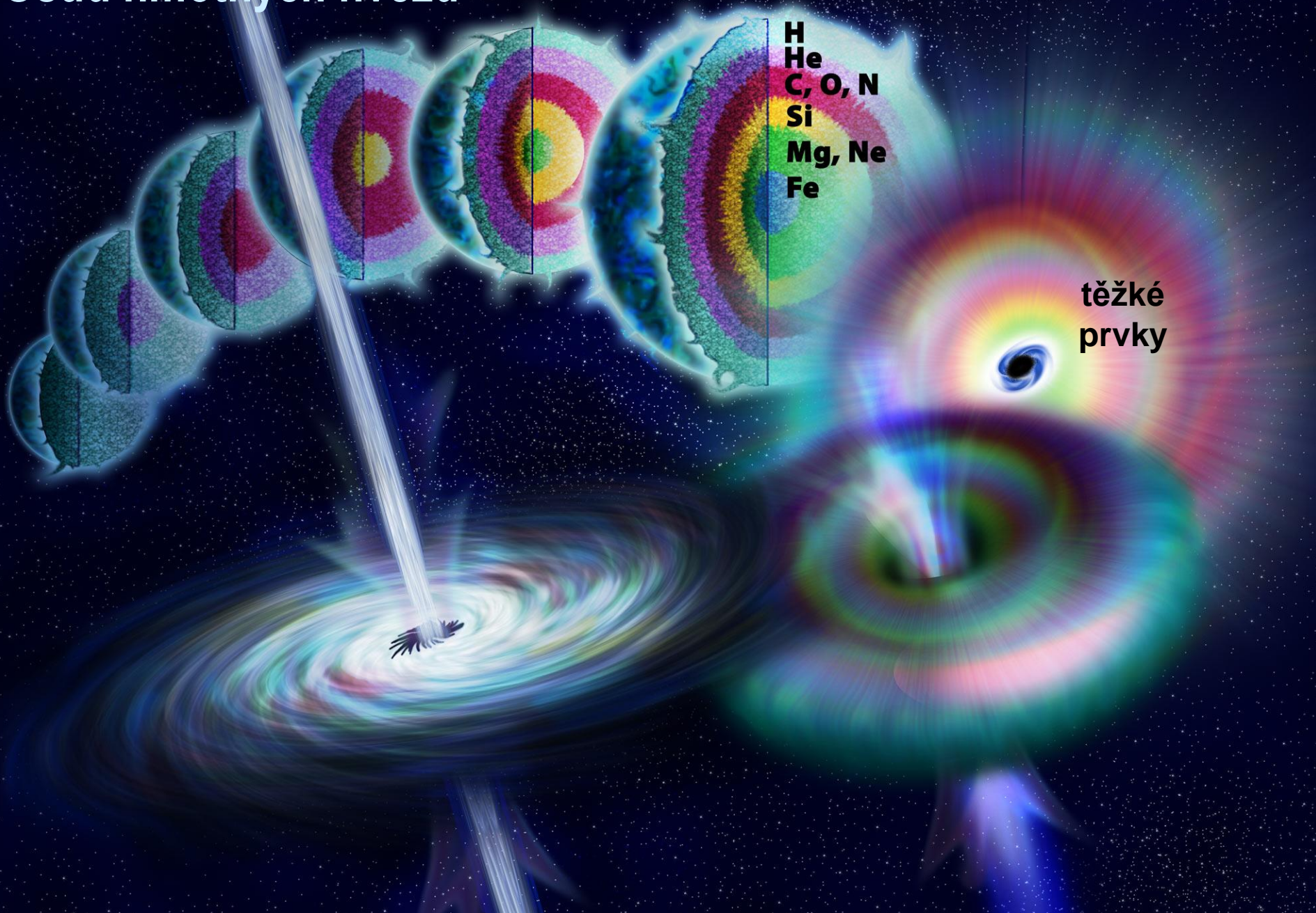
- hmotnost cca 55 % dnešního Slunce
- průměr cca 15 000 km (o málo větší, než je velikost Země)
- ze Země bude kotouček Slunce viditelný pod úhlem 10"
- svítivost setiny dnešního Slunce
- postupné chladnutí → černý trpaslík

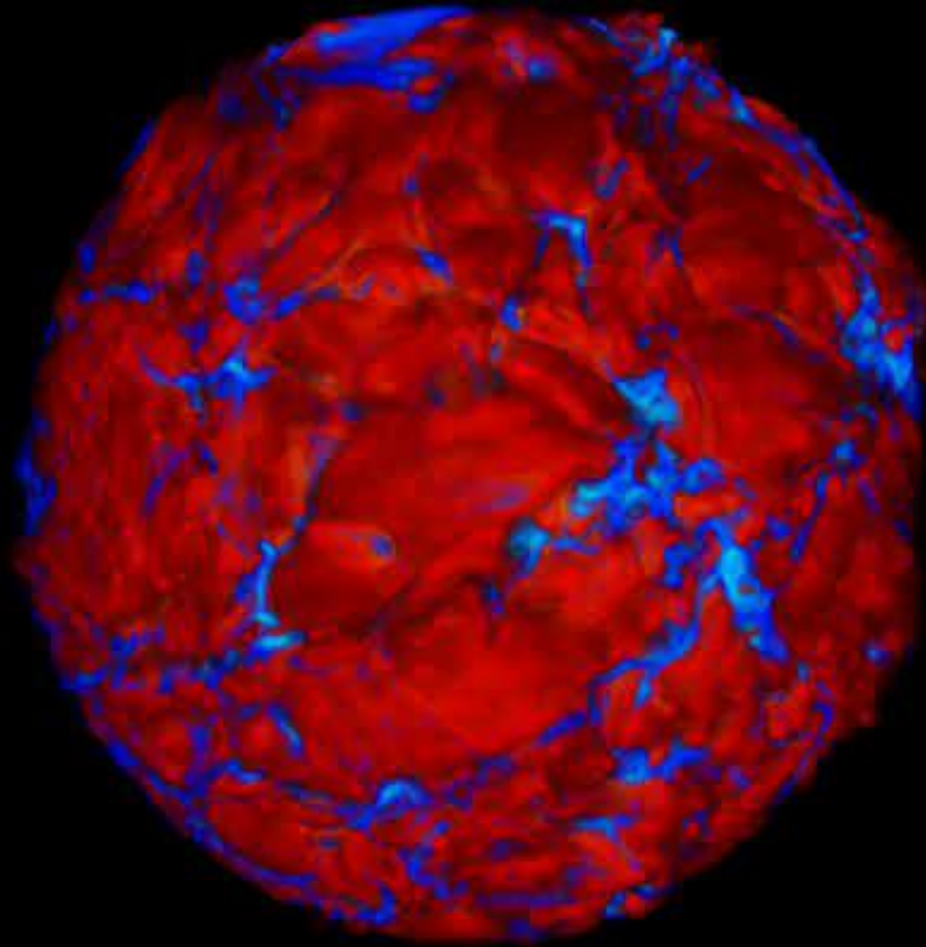

Osud Slunce

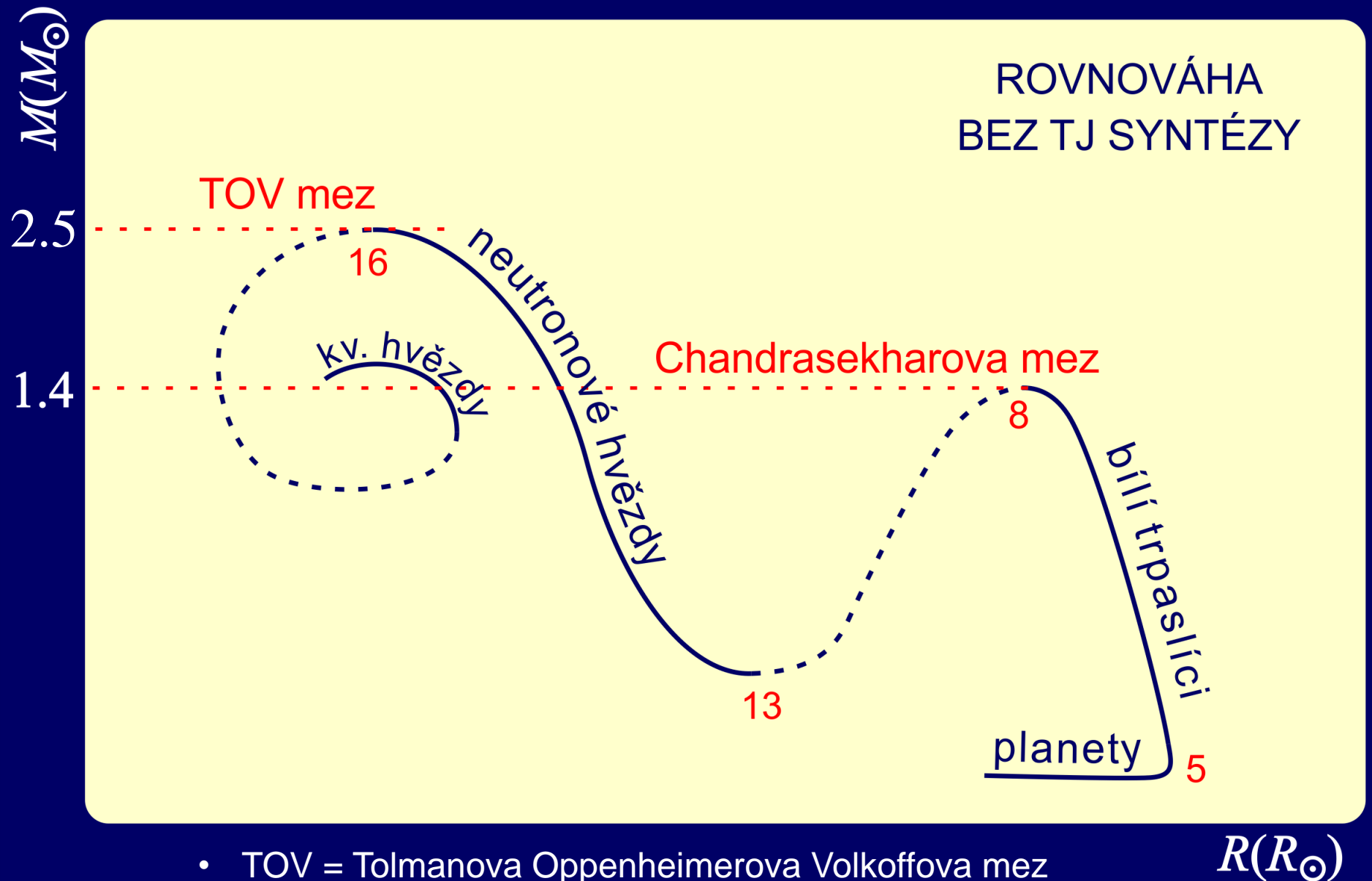
Osud hmotných hvězd

Obři a veleobři

Diagram mrtvol

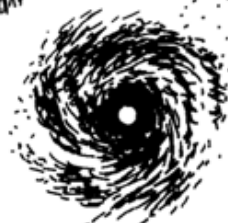
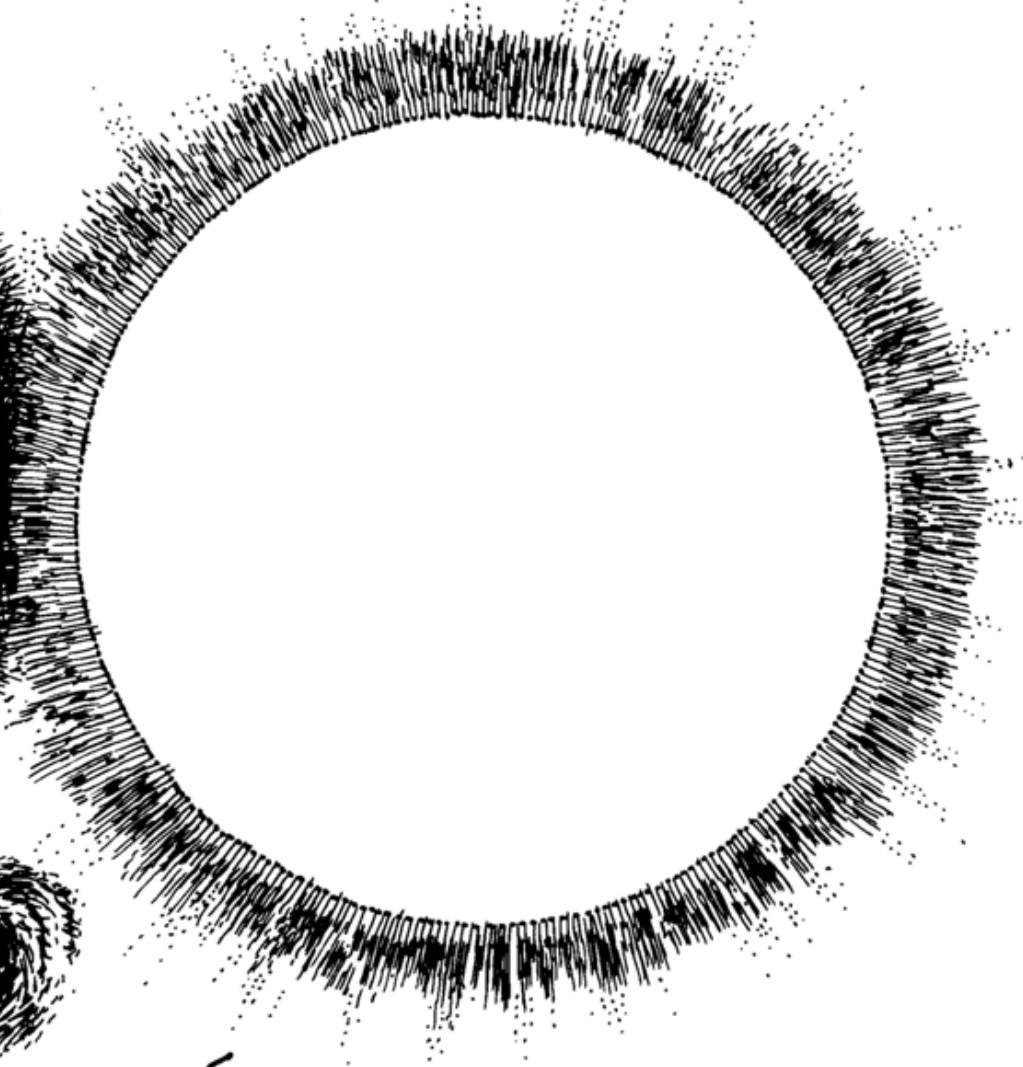
- TOV = Tolmanova Oppenheimerova Volkoffova mez
- červené číslo u křivky: exponent hustoty v g/cm^3

závěrečné stádium	rozměry (km)	hustota (kg cm ⁻³)	magnetické pole (T)	mechanismus udržení
bílý trpaslík (white dwarf)	3 000 ÷ 15 000	$10^2 \div 10^5$	$10^3 \div 10^7$	tlak elektronů
neutronová hvězda (neutron star)	20÷50	$10^{10} \div 10^{13}$	$10^7 \div 10^{12}$	tlak neutronů
kvarková hvězda	?	?	?	tlak kvarků

degenerovaný plyn: průměrná tepelná energie jedinců je nižší než Fermiho mez

ZEMĚ

BÍLÝ TRPASLÍK

NEUTRONOVÁ
HVĚZDA

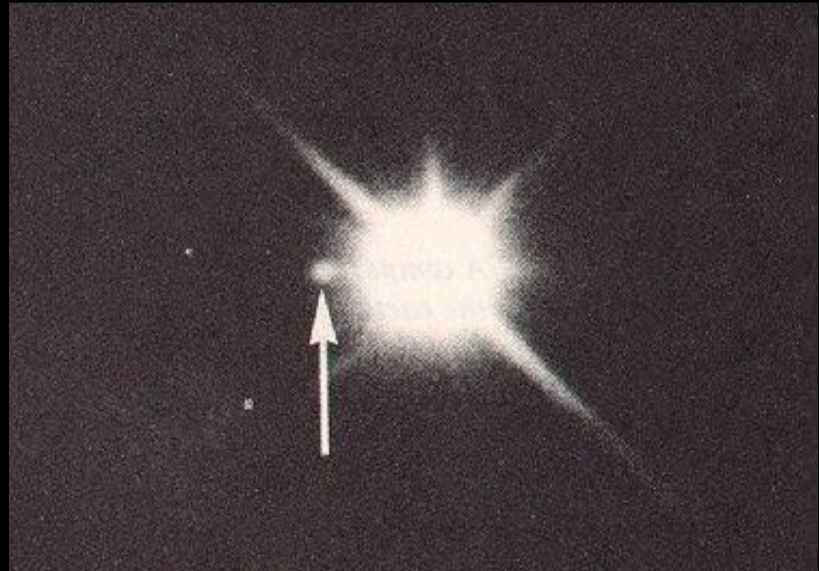
➤ ČERNÁ DÍRA

Bílí trpaslíci

- rovnováha: degenerovaný elektronový plyn
- rozměry: 3 000 km až 15 000 km
- hustota: až 10^4 kg/cm^3
- **1834:** Fridrich Bessel předpovídá existenci Síría B
- **1862:** objev Síría B v dílně bratří Clarků (Alvan Clark testoval objektiv o $\varnothing$ 45 cm)
- **1925:** Walter Adams (Mt. Wilson) – test OTR: grav. červený posuv spektrálních čar
- **1930:** Subrahmanyan Chandrasekhar odvodil horní mez hmotnosti na $1,4 M_S$
- **2004:** přesné změření hmotnosti Síría B(HST)

SÍRIUS B

- průměr: 11 736 km
- hustota: $3 \times 10^3 \text{ kg/cm}^3$
- teplota: 25 200 K
- vzdálenost: 8,6 ly
- hmotnost: $0,98 M_S$

Neutronové hvězdy

- rovnováha: degenerovaný neutronový plyn
- rozměry: 20 km až 50 km
- hustota: 10^{10} kg/cm^3 až 10^{13} kg/cm^3
- rotace: milisekundy až sekundy
- magnetické pole: 10^7 až 10^9 T
- mez stability: $\sim 2,5 M_{\odot}$

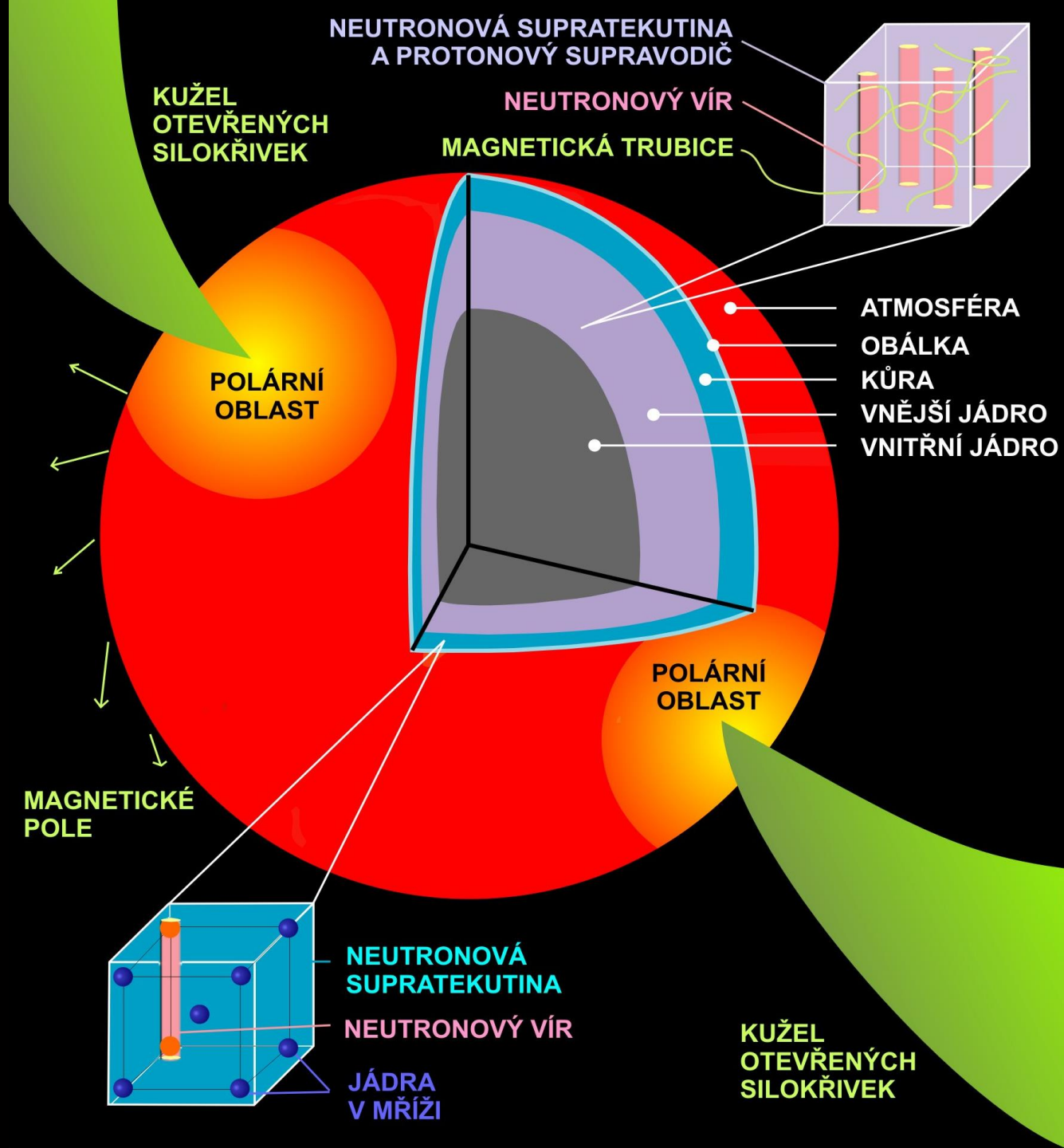
VRSTVY

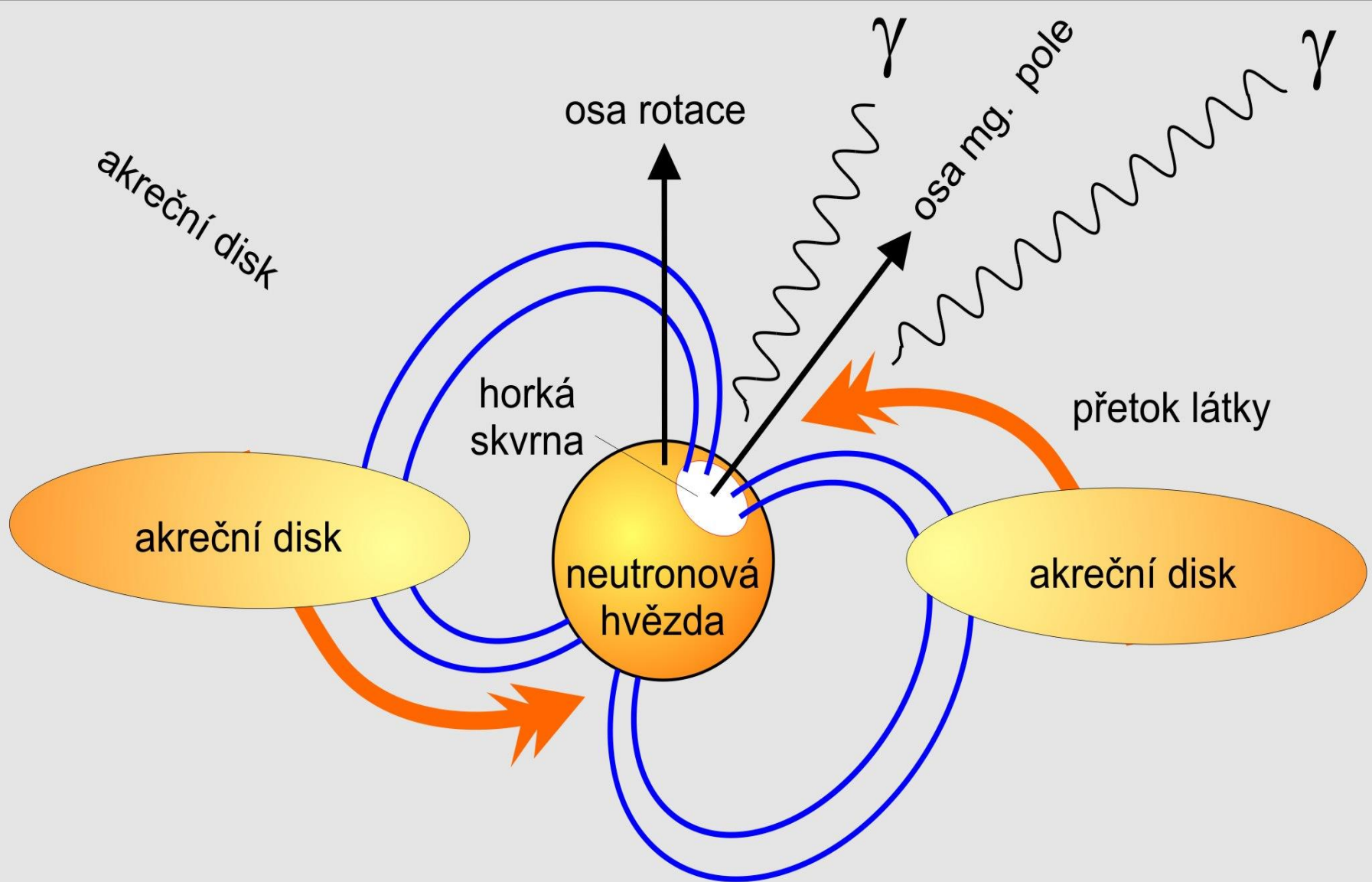
- atmosféra: tloušťka v cm, hustota $< 1 \text{ kg/cm}^3$
- obálka s elektronovou degenerací: stovky metrů, hustota $> 1 \text{ kg/cm}^3$
- kůra: 1 km, n kapky, vlákna, na vnitřní straně supratekutina s $\rho > 10^6 \text{ kg/cm}^3$
- jádro: 10^8 až 10^{12} kg/cm^3 , hyperony, QGP

HISTORIE

- **1932:** J. Chadwick – objev neutronu
- **1933:** F. Zwicky, W. Baade – předpověď existence neutronových hvězd
- **1967:** J. Bellová: objev prvního pulzaru

Neutronové hvězdy

Neutronové hvězdy – pulzary

Neutronové hvězdy – pulzary

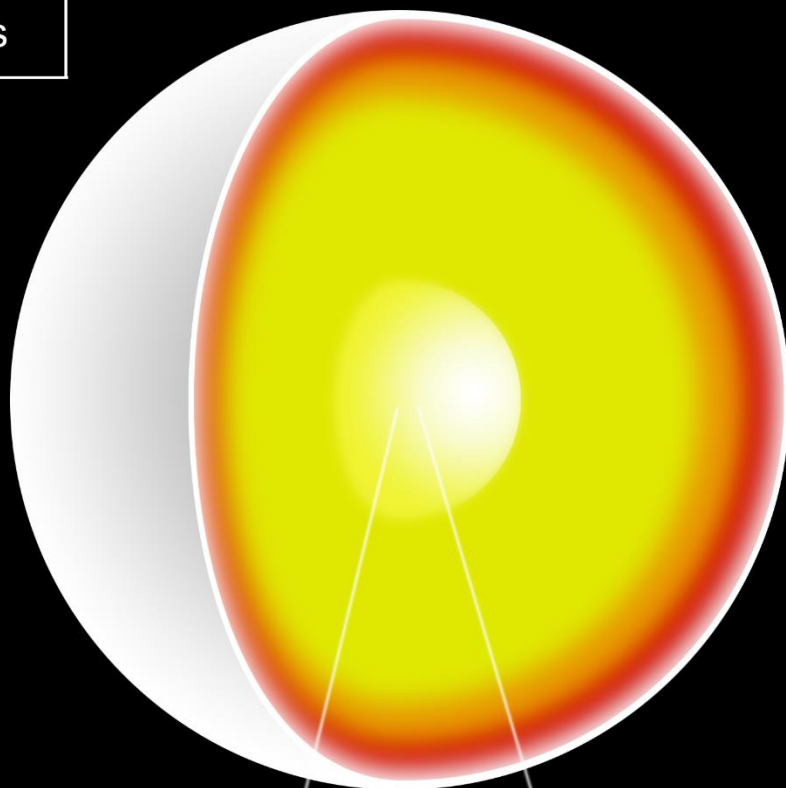
HISTORIE

- 1967: J. Bellová: objev prvního pulzaru v Plachtách PSR B0833-45 (89 ms)
- 1968: Objev pulzaru v Krabí mlhovině (33 ms)
- 1974: Arecibo – objev PSR 1913+16 (59 ms)
- 1991: PSR 1534+12
- dnes: tisíce pulzarů

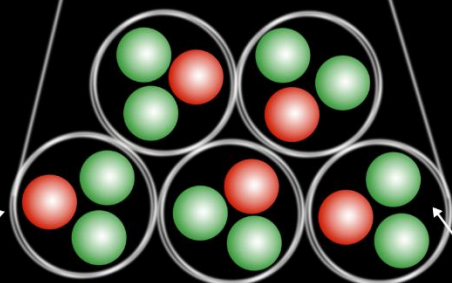

- kvark u
- kvark d
- kvark s

NEUTRONOVÁ HVĚZDA

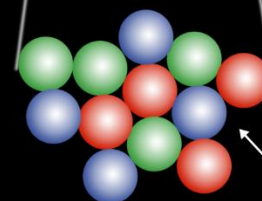
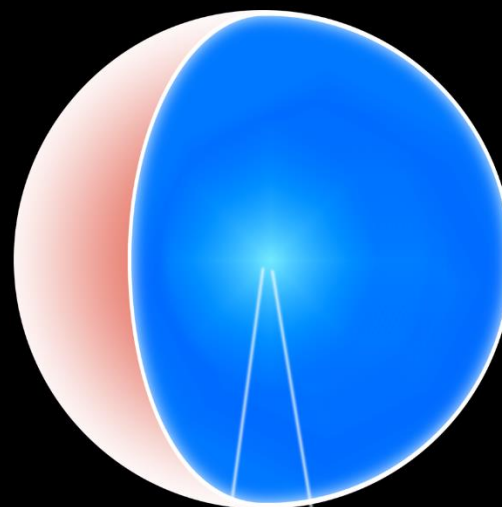

neutrony

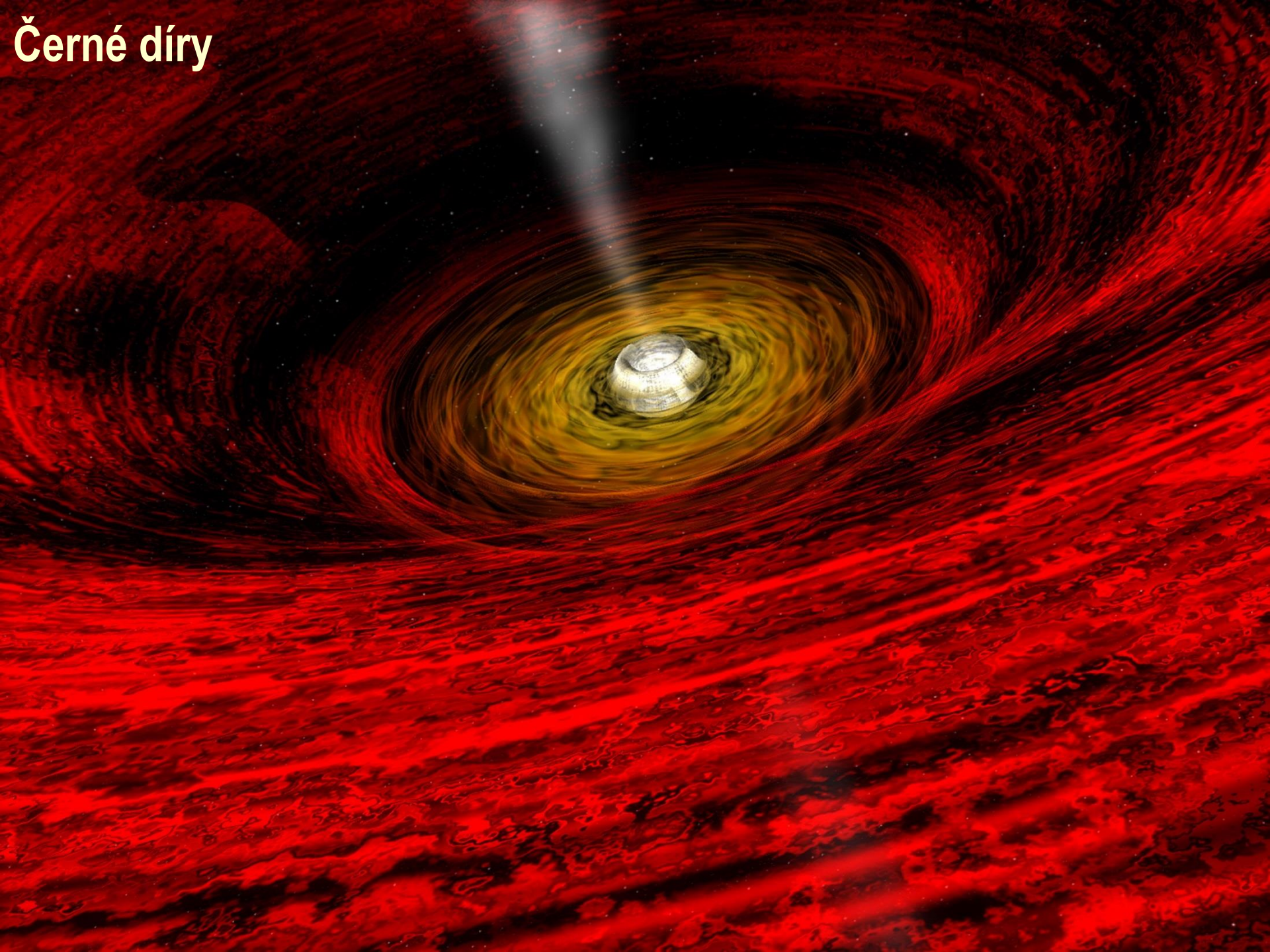
vázané
kvarky

KVARKOVÁ HVĚZDA

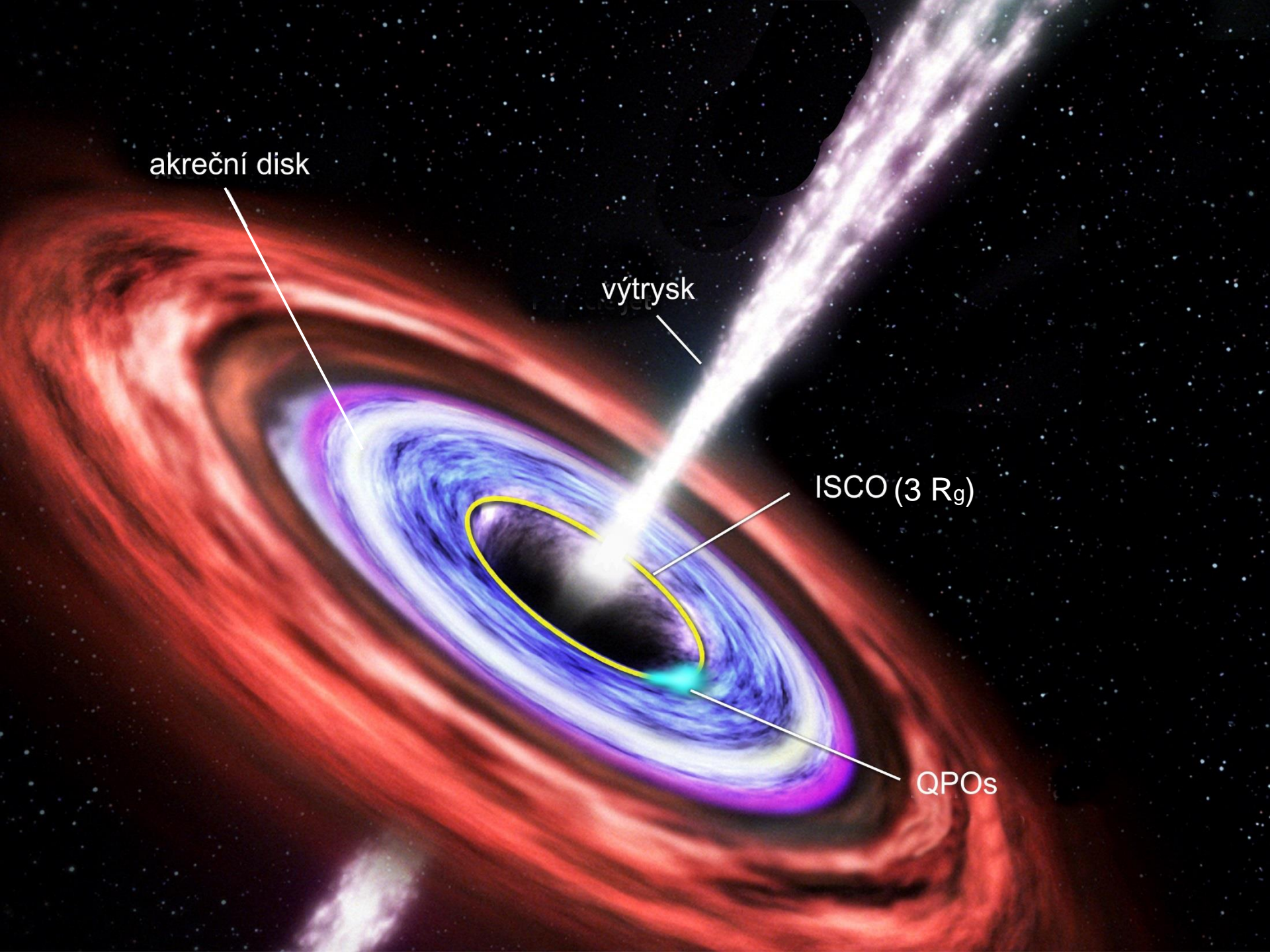
volné
kvarky

Černé díry

Černé díry

-
- 1783: John Michell
  - 1798: Pierre Simon Laplace
  - 1916: Karl Schwarzschild
  - 1967: John A. Wheeler
  - 1971: Cyg X1 (Paul Murdin)
  - 1992: NGC 4261 (HST)

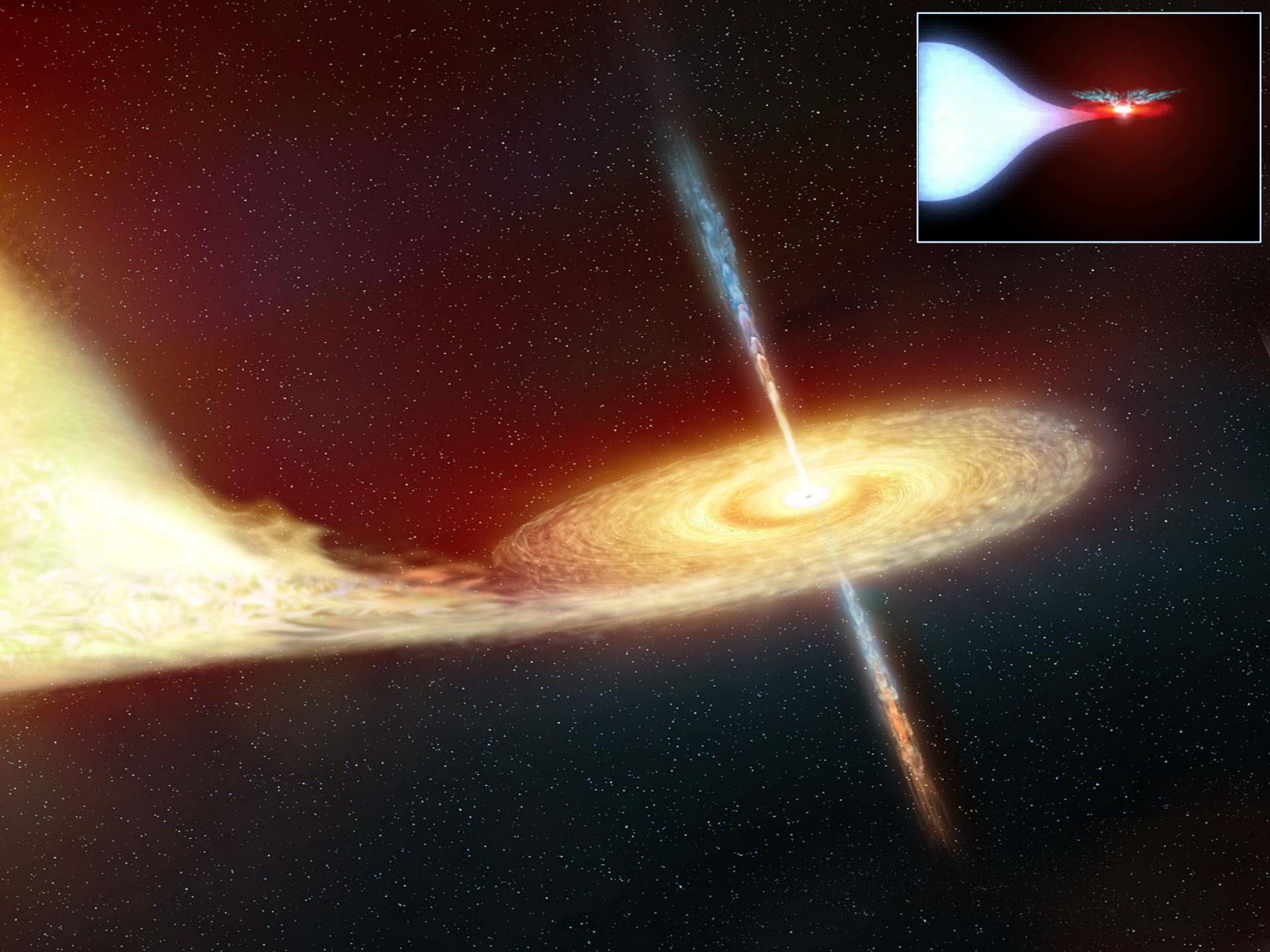

akreční disk

výtrysk

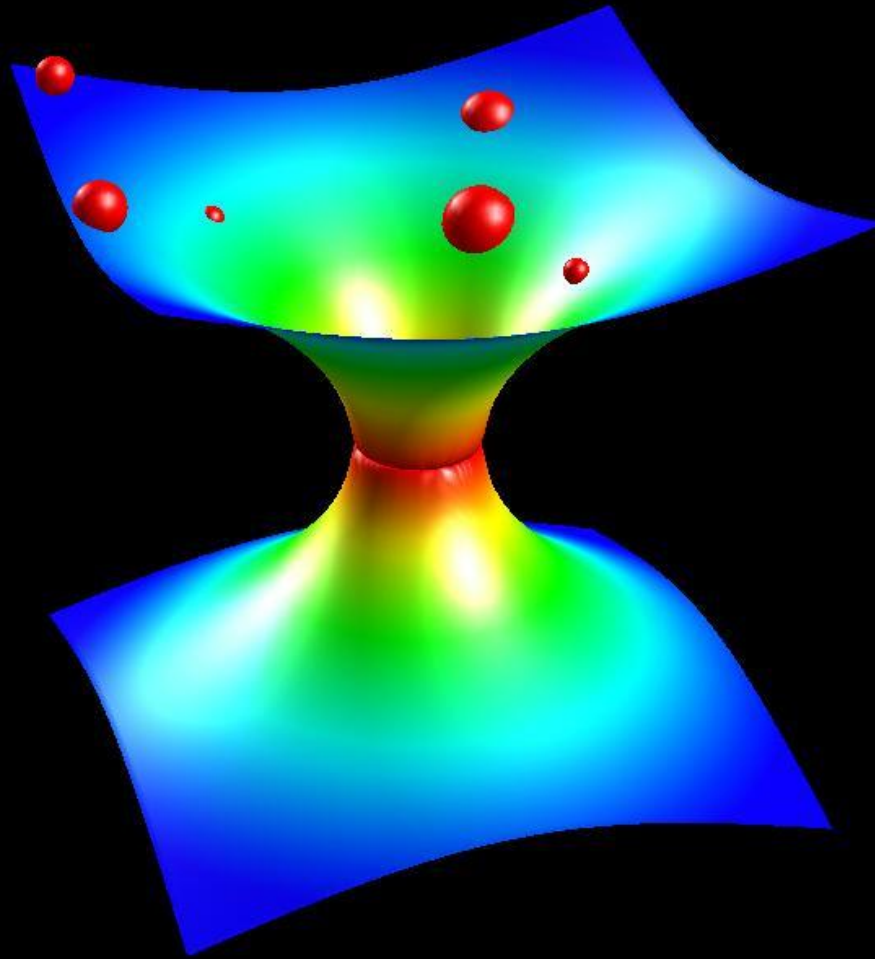
ISCO ($3 R_g$)

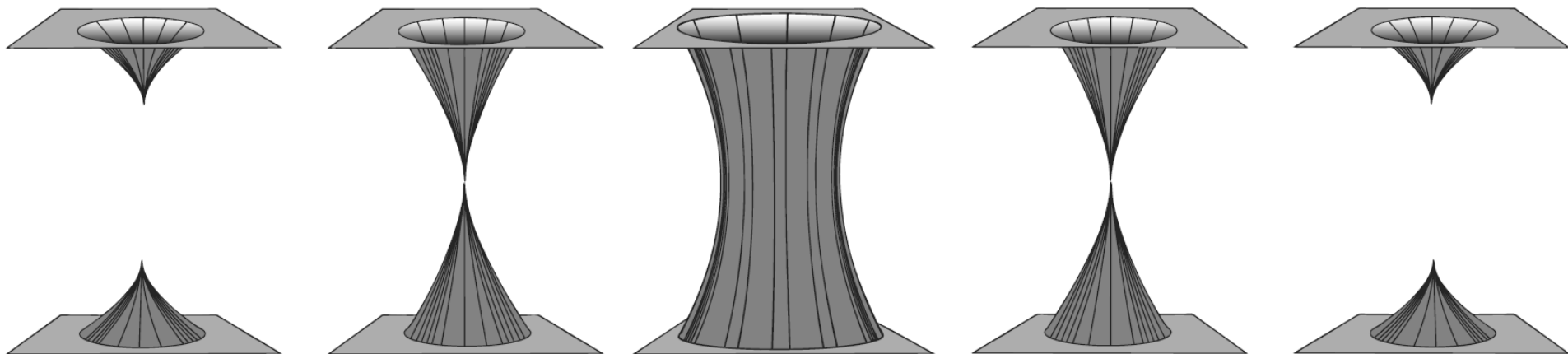
QPOs

Červí díry

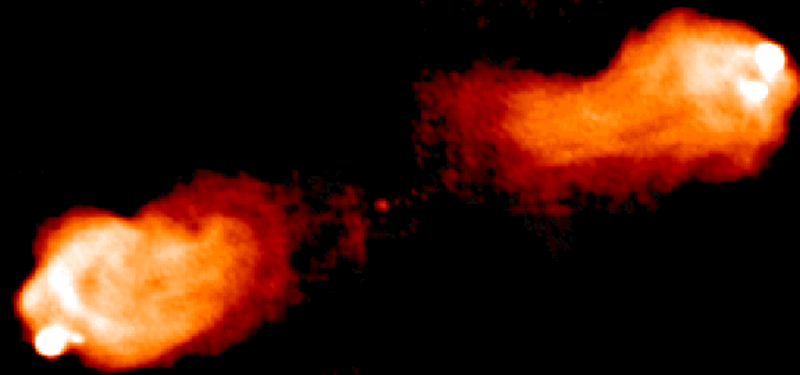
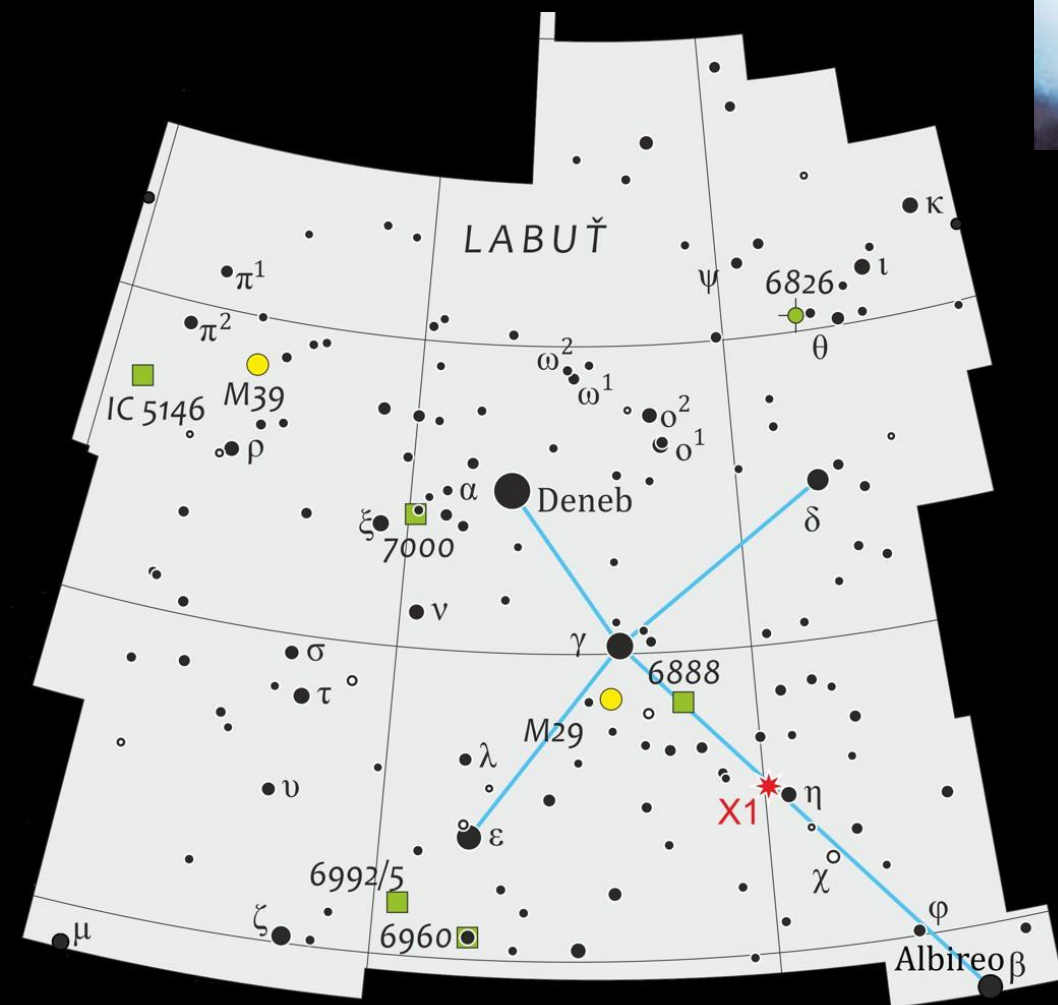
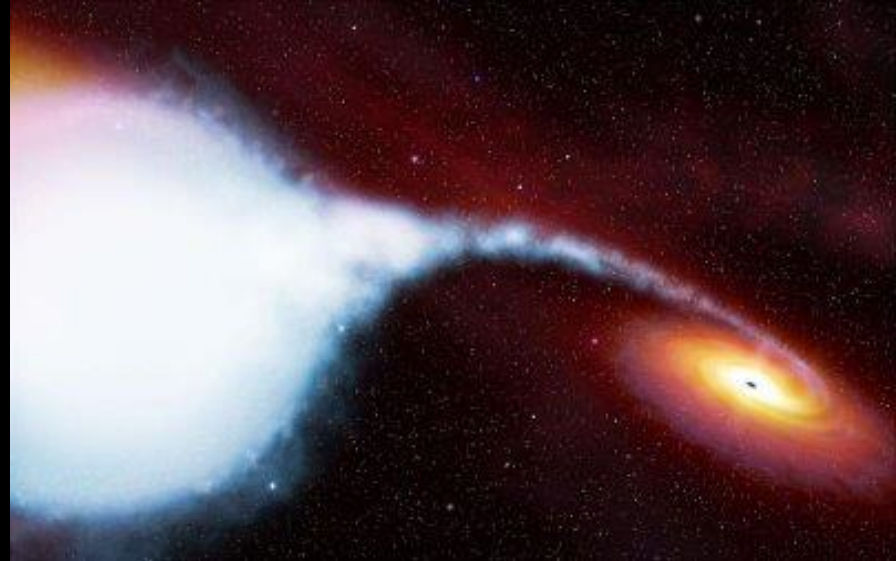
Cyg X1

vzdálenost: 6 000 ly

souhvězdí: Labuť

hmotnost: $8 M_{\odot}$

objev: 1964/1971

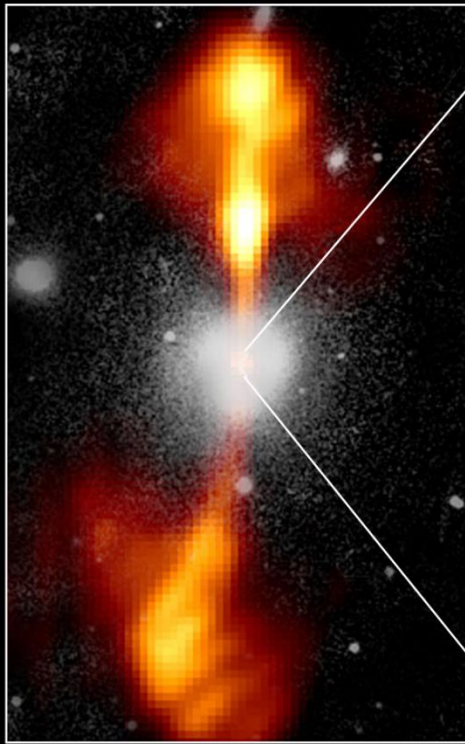
21 cm!

NGC 4261

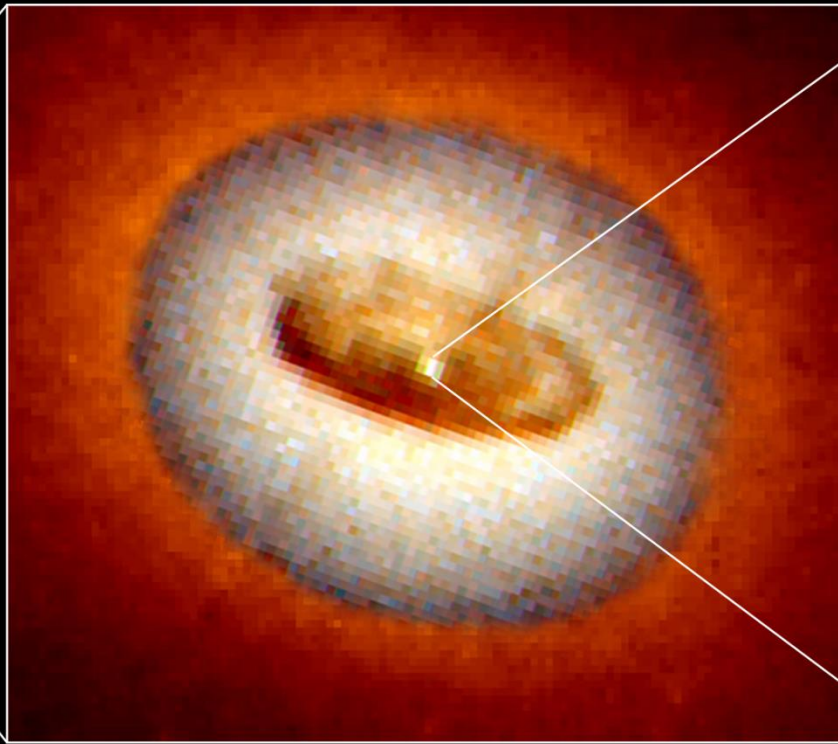
vzdálenost: 10^8 ly
souhvězdí: Panna
hmotnost černé díry: $400 \times 10^6 M_{\odot}$
hmotnost disku: $10^5 M_{\odot}$

délka výtrysků: 88 000 ly
průměr černé díry: 60 au
průměr disku: 800 ly
objev: 1992

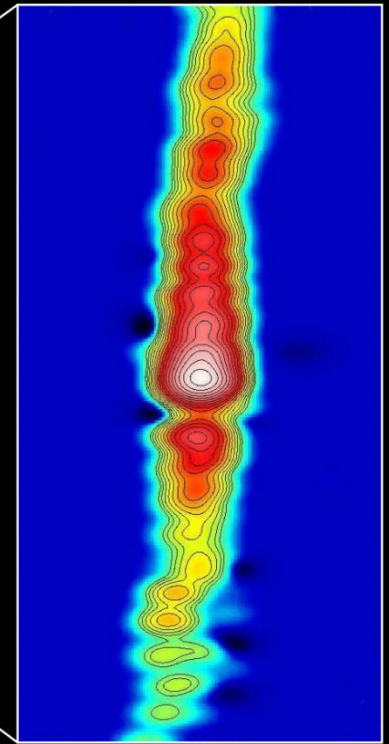
NGC 4261

320" (200 000 l.y.)
1992, VLA/HST

4" (2 500 l.y.)
1995, HST

0,02" (13 l.y.)
1995, VLBA

Galaxie

vzdálenost: 26 000 ly

souhvězdí: Střelec

hmotnost: $3,7 \times 10^6 M_{\odot}$

R_g : 0,08 au (12×10^6 km)

1933: Karl Jansky

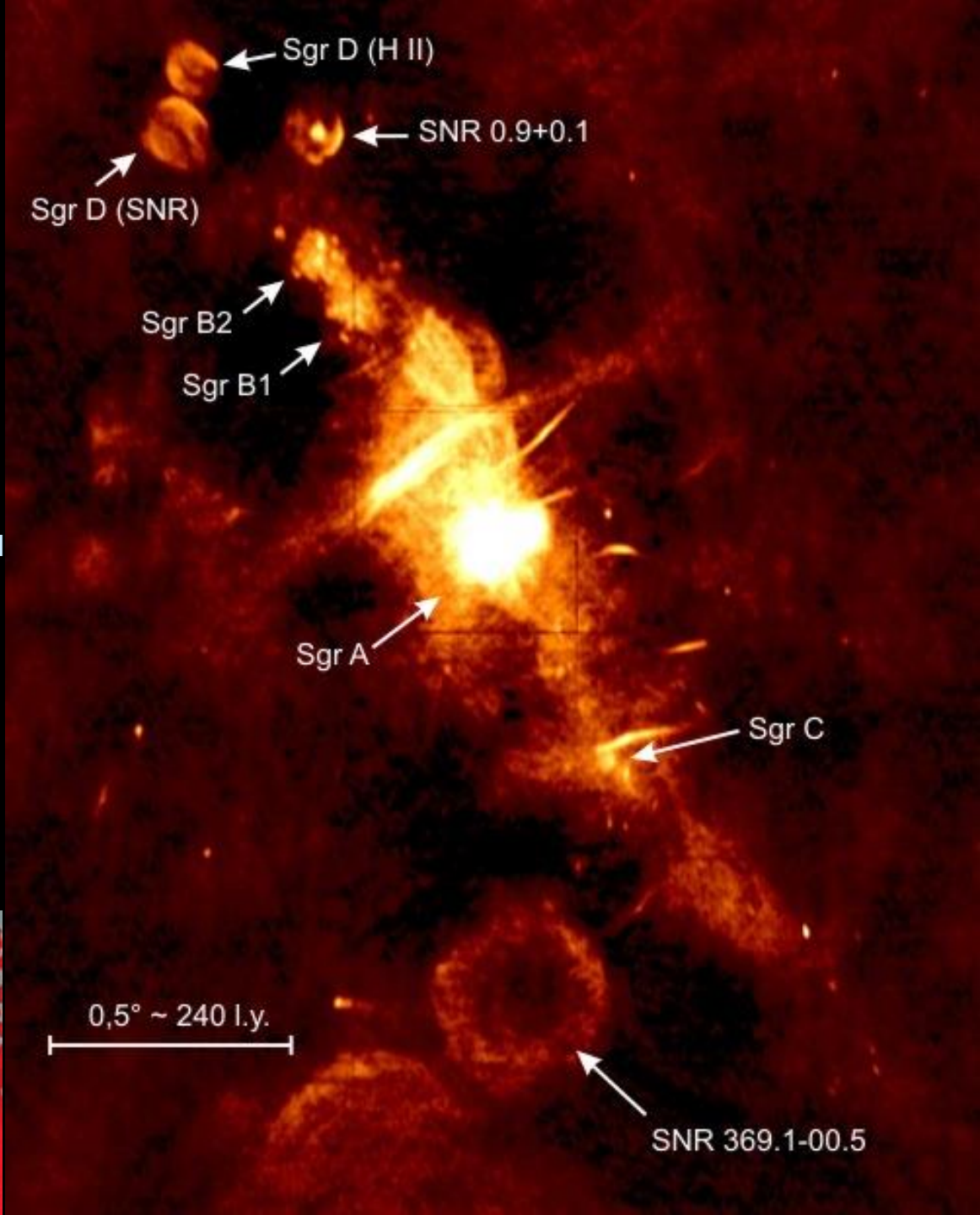
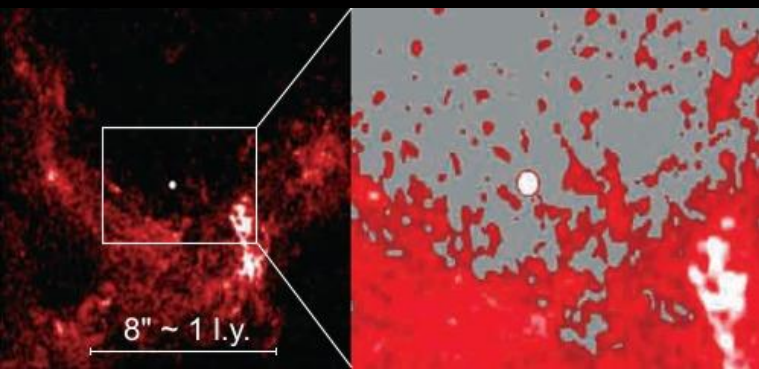
1974: VLA bodový zdroj

2005: pokus o změření velikosti
(VLBA, rozlišení $0,001''$) $R < 1$ au

2008: $R < 50 \times 10^6$ km ($4 R_g$)

2008: první celý oběh * (16 let)

VLA
↓

Galaxie

Sgr A*: radiový, submilimetrový, IR, RTG zdroj

Záblesky: IR, RTG, cca 1 hodinu trvají,
perioda několik hodin

IR: synchrotronní zář. elektronů,
 10^{11} až 10^{12} K (VLT)

RTG: inverzní Comptonův rozptyl
(XMM Newton)

kvaziperioda: 17 až 22 minut

poslední stabilní orbita: 30 minut

rozměry zdroje: $0,3 R_g$!!!

Co to je?

Snad rekonekce ve vnitřní části disku zahřeje elektrony a ty předají energii fotonům.
Překrývá se perioda oběhu (20 minut) s periodicitou rekonexí (několik hodin)

